

ӘОЖ 818.992 71

**М.ДУЛАТУЛЫ – ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТТАНУ ҒЫЛЫМЫНА МОЛ
ҮЛЕС ҚОСҚАН ҰЛЫ ТҰЛҒА**

**M.DULATULY - KAZAKH LITERARY SCIENCE MAXIMUM
CONTRIBUTION TO A GREAT PERSONALITY**

Құдайберген МӘМБЕТОВ*

Түйіндеме

Мақалада дарынды ақын, ағартушы, публицист М.Дулатұлының жастарды білім-ғылымға шақырған лирикалық туындылары сараланады. Тұрмыс, салт-сана және оқу, ғылым туралы көсемсөздерінің бүгінгі таңда да барынша қажеттілікке айналып отырғаны мақалада жан-жақты сараланып берілген. Сондай-ақ олардың тәуелсіз Қазақ елінің тағдырымен, болашағымен байланысын айқындауға талпыныс жасалады.

Кілт сөздер: Алаш, оқу, білім, ғылым, көсемсөз, лирикалық туынды.

Summary

This article is an analysis on the lyrical work of a gifted poet, educator, essayist M.Dulatuly to encourage young people to know. The article details the life, habits, learning about science and journalism and the importance of it all. As well as it's aspirations for the future of the independent Kazakh nation.

Keywords: Alash, training, education, research, publicity, lyrical work.

Алаштың арысы М.Дулатұлы – туған Қазақ елі үшін бүкіл өмірін құрбан етуге сәт сайын дайын тұрған күрескер ұлы ақын. Оның ел аузында жатталып, бүгінгі таңда да өзіндік құнын жоймаған «Таза бұлақ», «Мұң», «Арманым», «Сырым», «Қажыған көңіл», «Қиял», «Таң» өлеңдері – тәуелсіздігіміздің нығайып дамуына, Қазақ жұртының өсіп, өркендеуіне, мәдениеті мен әдебиетінің көркеюіне мол үлес қосатын көркем туындылар.

М.Дулатұлының:

Елең етер намысқа қызып жігіт аз,
Бұл не ғажап - жұрт керең боп қалған ба?
Мен не болсам, болайын саған садақа,
Сүйікті жұртым, қақпанға түсіп алданба! [1, 96] –

* филология ғылымдарының кандидаты, Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркология ғылыми-зерттеу институтының аға ғылыми қызметкері Түркістан-Қазақстан

Candidate of Philology, International Kazakh-Turkish University named Kh.A.Yasawi, Senior scientist of the Research center of Turkology, Turkestan-Kazakhstan.

деген өлең жолдарынан оның қарақан бастың қамын ойламай, өзін халқы үшін құрбан етуге дайын екенін көреміз. «Мен не болсам, болайын саған садақа» деп ел мұңын, халық мүддесін жеке өз басынан жоғары қояды.

Ақын «Шағым» өлеңінде «қалғанша жарты жаңқам мен сенікі», «пайдалан шаруаңа жараса Алаш» - деп нағыз күрескер, халқын қапысыз сүйген, қазағының қайғы-қасіреті мен қуанышына ортақтаса білген ақын екендігін айқындай түседі.

М.Дулатұлының «Қазақ халқының бұрынғы һәм бүгінгі халі» атты туындысында қазақ халқының тұрмыс-тіршілігін, халықтың басындағы ауыр халді айта келіп, сол қасіреттен шығудың жолын лирикалық өлең жолдары арқылы көрсете отырып, қазақ халқына адал қызмет ету - әрбір саналы, оқыған азаматтың ең бірінші борышы, міндеті екендігін ақын былай толғайды:

Адасып қараңғыда сорлы қазақ,
Ай тумай, күн һәм шықпай, тұр таң атпай.
Сөндірмей жанған өртті көрген адам,
Қалайша тұру мүмкін жанға батпай [1, 21].

Ақынның бұл өлеңінің құндылығы бүгінгі тәуелсіздікке қол жеткізген Қазақ елінің жастарына да мол шуағын тигізетіндігі ақиқат. Ел басындағы отырған абзал азаматтарымыз М.Дулатұлының халқының болашағын, бостандығын жырлап өткен өлеңдерін оқып, өздерінің болашағына айқын, тура жол табары сөзсіз.

Патшалық Ресейге өз еркімен Қазақ елі қосылғанмен халық үміті ақталмағанын, қайта қараңғы қапаста қалғанын, одан құтылудың жолы – бірлік пен ынтымақта, болашақты ойлаған саналы іс-әрекетте, өнер-білімге ұмтылған өршіл талапта екенін ұғындырған ақынның жан айқайы «Таршылық хәліміз хақында аз мүнәжәт» өлеңінде айқын көрініс тапқан.

Жас орнына көзімізден қан кетіп,
Қолымыздан ата мирас заң кетіп,
Хүкім шарифаттың емес қолда,
Ғаділдікпен халық билеген хан кетіп.

Аяқ асты болып қазақ қалды ғой,
Құр әншейін рухы қалып, жан кетіп.
Шаһбазалар басшы болған милләтке.
Аяғына қан түсті ғой мән кетіп [1, 40].

Ұлтының келешегі үшін күш-жігерін аямаған, адасса халқымен бірге адасқан, сәулесі жарық жолға ұмтылса – ұлтымен қоса ұмтылған, өзінің білімін осынау қорланған, намысы тапталған, мүсәпір болған халқына бағыштап қол ұшын беруді перзенттік парызым деп санаған Алаштың ұлы тұлғаларының бірі – Міржақып Дулатұлының әдеби туындыларын ХХІ ғасыр тұрғысынан қайта қарау – біздің қазіргі тәуелсіз кездің ғылымына қажетті іс.

Тәуелсіз қазақ елінің дамып өркендеуіне, тұғырының нығайып бекуіне М.Дулатұлының өлеңдері, көсемсөз, әдеби сын, зерттеу мақалалары – қазақ тілінде басылған туындылары орасан зор қызмет атқарады. Бүгінгі таңда да өзіндік құнын жоймаған ұлы туындылар.

Алаш азаматы М.Дулатұлы – қазақ әдебиеттану ғылымына нақты үлес қосқан ұлы тұлға. М.Дулатұлы өзінің «Ұрпаққа хат» көсемсөзінде: «Ол жылдарда бізде жазба әдебиет жоққа тән еді, ал мерзімді басылым болмады. Не істеу керек? Ойлана келе баспасөзде үн көтеруді жөн санадым. 1910 жылы «Оян, қазақ!» деген атпен өлең кітабым жарық көрді» [2, 8], – деп жазады. М.Дулатұлының «Оян, қазақ!» өлеңдер жинағы аз уақыттың ішінде татар баспаханасынан бірнеше мәрте басылып шықты. «Оян, қазақ!» деп Алаштың ұранына айналған бұл өлеңдер жинағы қазақ даласын шарлап кетті.

Көзінді аш, оян, қазақ, көтер басты,
Өткізбей қараңғыда бекер жасты.
Жер кетті, дін нашарлап, хал харам боп,
Қазағым, енді жату жарамас-ты [1, 13].

М.Дулатұлының алдына қойған мақсаты мен айтайын деген ойы төрт жолдық беташарға түгел сыйғызылған. Осы жинағы туралы автор: «Осының өзін көп көрді ме, қазақ кедейлерінің арасында төңкерісшіл әдебиет пайда болды деп, жандарм басқармасына ұзынқұлақ жеткізген үндеместер табылды. Ұстап, 1911 жылы абақтыға жапты» [2, 8], – дейді. Өзінің қайталанбас туындысы арқылы М.Дулатұлы қазақ ғылымына орасан үлес қосты.

Алаш саясаткері, қоғам қайраткері, әдебиет иесі, ғалым, ақын, тұңғыш қазақ романының авторы М.Дулатұлының әдебиеттанушылық мұрасын зерделеу өмір талабынан туындап отырған дүние.

М.Дулатұлының «Октябрь төңкерісінің үшінші жылы» туындысында: «Ешкімге бағынбаған, тірі жанған жалынбаған, еркі өзінде ерке жауынгер, ержүрек, жігерлі, өзі көсем, серке еді. Ақ көңіл, ақ жарқын, уағдашыл, айтқан сертке берік еді.

Бұл кім десеңіз?

Қазақ еді.

Сарыарқаны жайлаған, есепсіз мал айдаған, соны қоныс, тұнық су; шалғынға бие байлаған, көл жағалай ел қонып, ат шаптырып, той қылып, мереке қызық күн сайын, жарыс салып жас ұлан, қыз бозбала ойнаған, уайым жоқ, қайғы жоқ.

Бұл кім еді десеңіз?

Бұл қазақ еді!

Құл болды, қор болды. Жайылып жатқа бас ұрды. Басынан ерік, малынан билік кетті. Жер мен судан айрылды. Жігер қатты жасыды. Қоян жүрек қорқақ болды. Партия деген пәлеге жолықты.

Бұл кім?

Бұл да – қазақ,

Бірақ бұл орыс патшасына бағынып, өткен күнін сағынып, бір көруге зарығып, жарық сәуле көре алмай, қараңғыда қамығып, жыламсырап қамыққан қазақ еді» [2, 9-10].

М. Дулатұлы қазақтың өткен өмірін шебер, шынайы суреттеген. Еркін өскен жауынгер, «ержүрек қазақ», «қоян жүрек қазақ», «қараңғыда қамығып», «жайылып жатқа бас ұрған» қазақтың басынан өткен ауыр тауқыметті тұрмысын жазған, ашығын айтқан. М. Дулатұлының шығармаларын зерделеп таныған сайын оның нағыз терең ойлы ұлы ғұлама ғалымдығына көзің анық жетеді.

М. Дулатұлының «Тұрмыс, салт-сана, оқу» туралы көсемсөзінде: «қымыздан артық сусын жоқ», «шайнамның сүйкімдісі жылқы еті», «үй-ішінің қожасы - еркек», «әйел – еркектің ыңғайымен жүріп, айтқанын істейді», «баланың билігі әкесінде», «әкесінің сөзін тындамаған бала – бейбастақтық көргенсіз аталады», «ауылдың билігі ақсақалда, ақсақалға бағынбаған ауыл бетімен жайылған, бассыз, берекесіз аталады» [2, 71].

М. Дулатұлы әр елдің қолданған салт-санасы сол елдің кәсібімен байлаулы, яғни «салт-санасының әкесі – кәсіп» [2, 73], – дейді.

Сананы тәрбиелейтін – кәсіп пен оқу; санаға оқудан да кәсіптің әсері артық дегенбіз. Бұрынғы оқу кәсіпсіз құрғақ оқу болғандықтан, сананы кәсіптей тәрбиелей алмайтынын көргенбіз. Жаңа оқу – бұрынғыдай құрғақ оқу емес, кәсіпке, бейнетке баулып үйрететін оқу. Сондықтан жаңа оқудың салт-санаға тигізетін әсері тұрмыстың, кәсіптің әсерінен артық болмаса, кем болмаққа тиіс» [2, 79] (Таймінер. «Қызыл Қазақстан» журналы, 1923 ж., № 15), – дейді М. Дулатұлы.

Ақынның бұдан 91 жыл бұрын айтқан «кәсіп пен оқу» туралы жазған көсемсөзі бүгінгі таңда енді ғана қолға алынып жатқан дүниелер. Білім мен кәсіпті байланыстыра оқыту мәселесін Білім және ғылым министрлігі дамыған елдердің тәжірибесіне сүйеніп қолға алуы, бұрынғы өткен оқыған зиялы қауымдардың жазғандарына мән бермей, зерттеп, зерделеудің салдарынан туындап отырған мәселе.

М.Дулатұлы «Балалардың ақылына тоқыған білімін, құрғақ білім күйінде қалдырмай іске асырып, баланың ойымен түсініп, білгенін қолымен істеп, ... ғылымның түрлі заңдарын ақылына тоқып, жаттап алғанның үстіне, ол заңдарды іске асырып, өз қолымен іс істеп үйренеді. Мұнан: бала жасынан еңбекке үйреніп, бейнеттен жиренбей, бейнеттің адамгершілікке зияны жоқ екенін, тұрмысқа аса пайдалы екенін жан-тәнімен бірдей түсініп шығуы тиіс; Жасынан еңбек қылып, еңбекті сүйіп үйренген баланың санасында еңбектен жиренетін теріс ұғым қалмасқа тиіс» [2, 79], – дейді. Яғни баланы мектеп табалдырығынан бастап еңбекке, кәсіпке баулу өте тиімді болмақ. Бүгінгі таңда «құрғақ білім күйінде» қалмай оқыту және кәсіпке баулу өмір талабынан туындап отырған мәселе.

М.Дулатұлы «Ғылым төңкеріс» атты көсемсөзінде: «Ғылым төңкерісінің толқыны езілген халықтың дертіне ем болатынын халық сезуге тиіс, халық ақыны халық сезімін жырлайды; ғылым төңкерісін ақынның сүйгені – халықтың сүйгені!» деп ақын:

«Шар тараптан жиналсын,
Жаңа талап жас ұлан.
Ғылым туын қолға алсын,
Құттықтаймын бас ұрам» [2, 145], –

деп жастарды білімге, ғылымға, кәсіпке шақырады.

М.Дулатұлының көсемсөздерінің қай-қайсысын зерделеп, зерттесең де оның бойында бүгінгі тәуелсіз Қазақ елінің тағдырымен, болашағымен байланысын аңғару қиын емес.

Кейбір саясаткерлер Қазақ елінің мемлекеттілігін «егемендік алған жылдардан бастау алады» деген пікіріне М.Дулатұлының: «Қазақ - ғасырдың ар жағында көп заман бұрын өзінің хандығы болып, өзін-өзі билеген ежелден қазақ атанған түркі жұртының бір тарауы» [2, 82], - деген аталы сөзі дәйек болып табылады.

Қазақтың мемлекеттілігінің тарихы Керей мен Жәнібек 1465 жылы алғашқы хандық құрған кезден басталады. Бұл туралы Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев Астана қаласы активімен кездесу барысында,

келесі жылы еліміз қазақ мемлекеттілігінің 550 жылдығын мерекелейтінін айта келіп: «Керей мен Жәнібек 1465 жылы алғашқы хандықты құрды, қазақтың мемлекеттілігінің тарихы сол кезден бастау алады. Бәлкім ол бүгінгі шекарасындағы, бүкіл әлемге осынша танымал әрі беделді, осы ұғымның қазіргі мағынасындай мемлекет болмаған да шығар. Бірақ бұлай деп сол кездегі басқа да барлық мемлекеттер туралы да айтуға болады. Ең маңыздысы, сол кезде оған негіз қаланды, біз бабаларымыздың ұлы істерінің жалғастырушыларымыз. Бүгінде біздің еліміз барлық таяу мемлекеттермен көпқасырлық достық және тату көршілік дәстүрлерін сақтап отыр. Осы қарым-қатынасты әрдайым сақтағанымыз жөн» [3, 1], – деді. Қазақ елі тәуелсіздігіне қол жеткізген соң ғана өзінің тарихын, мемлекеттілігін, дінін қалпына келтіріп, ата-бабаларымыз аңсап өткен армандарына қол жеткізді.

М. Дулатұлы әдебиет майданында Қазақ елінің тағдырына, болашағына, басын көтеріп, көзін ашып оянуына мол үлес қосқан Алаштың біртуар ардақты азаматы.

М. Дулатұлының «Қазақ тарихы» (Түрік баласы. «Қазақ», 22 март 1913 ж. №7) мақаласында «Алаш» туралы өз пікірін, ғылыми-зерттеуін ұсынған: «Қазақтың «Алаш» атанғаны хижреден (Мұхаммед ғалейһ сәләмнің Меккеден көшіп, Мединеге барып кірген күнімен) алты жүз жыл өткен соң, Шыңғыс хан тұсында болды. Шыңғыс хан бүкіл мүліктен төрт баласына бөліп бергенде, Дешті Қыпшақты, Сібірдің күнбатыс жағын осы күнгі Сарыарқаны, Еділ-Жайық өлкесін үлкен баласы Жошыға беріп еді. Ол күнде Жошы ұлысына қараған алты рулы ел бар еді. Сол алты рудың һәр-қайсысына бөліп алты ұран беріпті, һәр руға өзіне бөлек таңба, ағаш қос беріпті. Сол күнде бүкіл Жошы ұлысының ұраны «Алаш» болыпты. Жошы ұлысында алты ру болғандықтан, «Алты Алаш» болады. «Алаш» деген сөздің алғашқы мағынасы – Отан кісісі (Соотечественник) деген сөз болады. Мұны бір ақынның Абылайға айтқан өлеңінен білеміз:

Тақсыр-ау, ұнатсаңыз, қарашыңмын,
Ұнатпасаң, жай жүрген алашыңмын [2,8], – дейді.

Сол өлеңде «Алаш» отан кісісі мағынасында және қазақта «Алаң келе ме, Алаш келе ме» деген бір мәтел сөз бар. Сондағы Алаң – шет елдің кісісі, Алаш – отан кісісі мағынасында болады.

Сол күнде Жошы ханға «Алашы» деп лақап қойылады. Алашы – алаштың басшысы (глава отечества) мағынасында болады. Қазақтың

«алаш алаш болғанда, алашы хан болғанда» деген ескі сөзі сонан қалған.

Алаш қайраткері, ақын М.Дулатұлы өзінің пікірі арқылы Алаш сөзіне қатысты бүгінгі таңда да өзіндік құндылығын жоймаған ғылыми тұжырымдама жасаған.

М.Дулатұлының алаш жастарына арнап жазған «Өнерін халық пайдасына жұмсап жүрген оқығандарымызға», «Жастарға», «Насихат ғумумия», «Шатлық», «Жігіттерге», «Шәкірт», «Жас қазақтар, қайдасың?», «Алашқа», «Жаңа тілек» өлеңдерінде жастарды оқуға, өнерге, ғылымға, еліне қызмет етуге үндейтін. Бүгінгі жастарымызға да ХХІ ғасырда жөн сілтейтін құнын жоймаған туындылар.

Ақын өлеңдер жинағының «Сөз басында»: «Қой, бүйтпелік, һәр халықтың күші һүнер болса, ол һүнерге аллатағала қасында һиммәтіміз (ынта, талап) саясында біз, қазақтар да ортақ болсақ керек, соның үшін мұсылманша ғылымдар оқып, дінімізді танып, надандардың көзін жойып, көңілін ашып, мұнымен ахиреттік файдамызды табалық» [1, 19], – деп, халықтың күші өнер, білім, ғылым, оқуда деп түйіндейді. Ақынның «Өнерін халық пайдасына жұмсап жүрген оқығандарымызға...» өлеңінде:

Жау жүрек, қыран көзді арыстаным,
Жан қиып халық үшін қарысқаның.
Қатардан қазақ сорды қалдырмасқа,
Бәйгеге ұлы дүбір жарысқаның [1, 36].

М.Дулатұлы оқыған көзі ашық жастарға халқыңды қатардан қалдырмай, талмай халқыңа адал қызмет ет деп үндейді.

Ақынның «Жастарға» атты өлеңінде жастарды «жатырсың қазақ оянбай», «бар ма екен біздей ғафыл жұрт», «атырафқа көз салсаң», «көзі іскенше ұйқыға», «келе жатқан тоя алмай» деп оқымай, елге масыл болып жүрген жастарды сын садағына алады.

Сонымен қатар ақын жастарға ақыл-кеңесін береді, халқыңа қызмет ет, еліңді қараңғылықтан алып шық деп үн қатады.

Етемін үміт жастарым,
Мұрадын оңай кім табар,
Жар салып жұртқа қақсамай?

немесе:

Халыққа, жастар басшы бол!
Қараңғыда жетектеп.
Терең судан өтер ме,

Мың қойды серке бастамай? [1, 37]

М. Дулатұлының өлеңдерінің құндылығы сондай, жаңа Қазақ елінің көк туын желбірететін бүгінгі жастарымызға да арнап айтқанын аңғару қиын емес. Қазіргі жастарымыз М. Дулатұлының туындыларын оқып, өмірлеріне мол азық етіп алса, ақын айтқандай «халыққа жастар, басшы болары» сөзсіз. Бүгінгі Елбасының көрегендік саясатымен құрылған «Болашақ» бағдарламасымен әлемнің түкпір-түкпірінде оқып жатқан жастарымыз, жалпы оқыған қазақ жастары болашақта ақын жырлағандай: «қараңғыда жетектеп», «терең судан өткізіп», «мың қойды серке бастамай?» кім бастайды, болашақ жастардікі, Қазақ елін әлемге танытып, нығайтып, дамытатын жастар. Міржақып Дулатұлының «етемін үміт жастардан», «жаңа гүл шашқан бақшадай» деп айтқан ақындық сөзі бүгінгі жастарға да айтылғаны ақиқат.

Ақын «Жігіттер» өлеңінде: «Ойын-күлкі жастықта гүл дейміз ғой», «Сауық-сайран етелік жүр дейміз ғой» дей келіп:

Тоқта, бірақ осыдан пайда бар ма?
Қатемізді өзіміз көрмейміз ғой.
Ұзын сөздің қысқасы, құрбыларым,
Өнер абзал бәрінен, білмейміз ғой [1, 58].

М. Дулатұлының өлең шумақтарынан «ойын-күлкі, сауық-сайран» салғаннан жастарға еш пайда болмайтынын, тек «өнерлі өрге жүзер» дегендей өнерлі жас елінің тірегі, болашағы деген ақыл-кеңес айтады.

М. Дулатұлының «Насихат ғұмуия» атты өлеңі жиырма жеті бөлімнен тұратын (140 шумақ) осы өлеңінде автордың негізгі ақындық кредосы, азаматтық платформасы баяндалған поэзиялық монолог деп бағалауға болады.

Қазақ елі Россияға өз еркімен қосылғанмен үміт ақталмады, құрамындағы әр түрлі ұлыс-ұлттармен бірге ел қатарлы тіршілік етерміз деген арман-мүдделері табан асты болып тапталды, бұратана халыққа айналды. Осыны көрген ақынның шерлі жүрегінен запыран болып өлең шумақтары төгілді. Ақын бұл қараңғы қапастан құтылудың бірден-бір жолы – бірлік, ынтымақ, саналы іс-әрекет, өнер-білім, ғылымға ұмтылған өршіл жастарда екенін халқына өлең жолдары, көсем сөздері, көркем шығармалары арқылы жеткізумен болды.

Базары өнер-ғылым ашылғанда,
Лайық емес сіздерге құр қалатын.

Жан фида ғылым үшін мал тәрк ет,
Артылсын күн-күн сайын мәрифатың [1, 58].

Болашақты болжайтын көреген ақын өзінің насихаты арқылы бүгінгі тәуелсіздігіне қол жеткізген қазақ жастарына «базары өнер-ғылым ашылғанда», «лайық емес сіздерге құр қалатын», «мал тәрк ет» білім-ғылым жолында деп ақыл-кеңесін, насихатын уағыздап отырғаны ақиқат.

Бүгінгі қазақ жастары ғылымға көңіл бөлуі абзал. Ол жаңа заманның өмір талабы.

Жігітке талаптанған мың рахымет,
Пайдасын ғылымының халыққа шашқан.
Жаны ашып нашарларға құрмет етіп,
Салса егер түзу жолға болса адасқан [1, 59].

Ақын «шығады асыл – тастан, өнер жастан», «жігітке талаптанған мың рахымет», «пайдасын ғылымының халыққа шашқан» деп жастардың оқу-білім, ғылым арқылы еліне, халқына адал қызмет етуін армандаған. Бүгінгі таңда оқимын, ғылым жолына түсемін деген жастарға жарқын жол ашық.

Ақын «заманның кемшілігін айтқан зарлап», «үзілмей данышпандар шығып жатыр», «милләтке жаны ашып, ғамын ойлап» халқының қайғысы мен мүшкіл халдеріне жаны ашыған орыста Пушкин, Гоголь, Лермонтов, Крылов, Тургенев, Толстойлар бар десе:

Қазақта бұлар теңдес бар ғой шешен,
Халықтан мойны озып болған көсем.
Семейден шықты Ыбырай Құнанбаев,
Сөзінде хате бар ма сынап көрсең?

Ақын аз Байтұрсынов Ахметтей,
Сөзі алтын мағынасы меруерттей.
Оқыған ғибрат алып жас жігіттер,
Һәммәсі өз халқына хызмет еткен.

Оралдан Әбубәкір молла шықты,
Омбыдан Қыпшақбайдай жорға шықты.
Торғайда Ақмолла мен Нұржан жатыр,
Шөже, Орынбай, Мәшһүр Жүсіп о да шықты [2, 76].

Ақын жастарға өздері өмір сүрген заманның кемшілігін зарлап айтқан ақын-жырауларды, данышпан тұлғаларды саралай келіп, «бұлардың әрбір сөзі пайдаға асқан», «һүнерін хатқа жазып халыққа

пашқан», «мақтап өлең айтпаған нәрсе алуға», «ғажайып хикмәттің кілтін ашқан», - деп насихаттайды.

Жастардың М. Дулатұлының насихат өлеңінен алатын ғибраттары ұшан-теңіз.

М. Дулатұлы ұлтының келешегі үшін күш-жігерін аямаған, адасса халқымен бірге адасқан, сәулесі жарық жолға ұмтылса – ұлтымен қоса ұмтылған, қазақ халқының ұлттық санасын ояту үшін «Оян, қазақ!» өлеңдер жинағын жазған, өз дәуірінің көкейкесті мәселелерін көтерді, ағартушылық идеяларын насихаттады. «Алаш» партиясының белсенді мүшесі болып халқына адал қызмет еткен ұлы тұлғалардың бірі.

Елбасы Н. Ә. Назарбаев «Тарих толқынында» еңбегінде: «XX ғасырдың басында қазақ қоғамында зиялы қауым қалыптасуының ұрпақтар эстафетасы сияқты сипаты болғанын атап айтқан абзал. Ол тұста ой еңбегімен кәнігі түрде шұғылдану атадан балаға жұғысты болып отырған» [4, 296], - деп жазған.

Олар өз қызметінің басты мұраты қазақ халқының ұлттық төлтумалығын сақтау, сонымен бірге оның тарихи өткенін қалпына келтіріп, ұлттық санасын шыңдау деп санаған.

Осы мақсатта 1911 жылы Троицкіде М. Сералин мен Е. Әлімов ай сайын шығатын «Айқап» журналын, Орал облысында 1911 жылы «Қазақстан» газеті жарық көрсе, редакторлары Батырша Қайырғаниязов, Мұхаммед Қараша, Ғұмар Қарашев болды. 1913 жылы Ахмет Байтұрсынов пен М. Дулатұлының бірлескен қызметінің нәтижесінде Қыр өлкесінің ағартушылық-демократиялық бағыттағы тұңғыш биресми басылымы «Қазақ» газеті жылдың басынан шыға бастады. «Қазақ» газеті алғашқыда 3 мың дана болып басылған, газеттің тиражы бір жылдың ішінде 8 мыңға жетеді. Оппозициялық газет бола отырып, «Қазақ» қазақ халқының ұлттық сана-сезімін оятуға аз үлес қосқан жоқ, өз дәуірінің көкейкесті мәселелерін көтерді, ағартушылық идеяларын насихаттады, қозғалыстың және болашақ «Алаш» партиясының баспа органы болды. Жарияланымдардың отаршылдыққа қарсы сипаты өкімет орындарының наразылығын туғызды. 1913–1916 жылдардың өн бойында газет 26 рет жабылды, ал А. Байтұрсыновтың өзі әлденеше мәрте тұтқындалды (Қазақстан. XX ғасырдың басында. Алматы, 1994. 18-б.)

Қазақ халқын қараңғылықтан жетектеп жарық дүниеге шығаруға ұмтылған «Алаштың» ұлы тұлғалары жан-тәнімен газет-журналдар шығаруға барлық күш-қайратын жұмсады.

Алыстан Алаш десе, аттанамын,
Қазақты қазақ десе, мақтанамын,
Болған соң әкем - қазақ, шешем – қазақ
Мен неге қазақтықтан, сақтанамын [1, 108], –

деп жырлап өткен ақын М.Дулатұлының шығармалары, көсемсөздері, өлеңдері күні бүгін қазақ үшін қажетті, құнды қазыналар.

«Оян, қазақ!» деп ұлтының еңсесін көтерген Алаш ардақтысының ғылыми мұрасы бүгінгі Тәуелсіз қазақ елінің іргетасын нығайтуға, ғылым, білімнің көкжиегін кеңейтуге қосылған сүбелі үлес екені айқын.

Сондықтан М.Дулатұлының ой-пікірлерін, ғибрат сөздерін іске асыру Қазақ халқына және жастарына үлкен сын.

«Жаңа тілек» өлеңінде:

Жаңа жылда жаңа тілек тілелік,
Ескі жылды ескере де жүрелік;
Кеп жүрмесін қайта айналып түнеріп,
Көзің жасты, көңілің қаяу, алашым.

Жұрт болудың ойланалық амалын,
Қамсыз жатар емес енді заманың.
Надандықтың қираталық қамалын,
Мақсатыңа ұмтыл таяу, алашым! [1, 108], –

деп М.Дулатұлы бүгінгі тәуелсіз елдің азаматтарына, халқына, жастарына арнап тұрғандай. «жаңа жылда жаңа тілек тілелік», «жұрт болудың ойланалық амалын», «қамсыз жатар емес енді заманың», – деп ақын жырлағандай, қазақтың жаңа заманы туды, ел болып, бірігіп, Тәуелсіз Қазақстанның дамуына барша жұрт үлес қосу керек. Қамсыз жататын заман емес, білім, оқу, еңбек ететін заман.

Бүгін халықтың қуанышы кең күні,
Күн менен түн – таразының тең күні.
«Құт-береке болмаса екен кем күні»
Деп тілелік қолың жай-ау, алашым! [1,108]

Алаштың ардақты ақыны М.Дулатұлының осы бір шумақ өлеңімен Қазақ елінің құт-берекесі арта берсін деген оймен сөзімізді аяқтағанды жөн көрдік.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Дулатов М. *Шығармалары: өлеңдер, қара сөздер, көсем сөз*. Қазақ ССР Ғылым академиясы. М. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты. Құрастырғандар: М. Әбсеметов, Г. Дулатова. Алғы сөзін жазған Ж. Ысмағұлов. – Алматы, «Жазушы», 1991. – 96 б.
2. Дулатов М. *Бес томдық шығармалар жинағы*. Үшінші том. Көсемсөз, әдеби-сын және зерттеу мақалалары, қазақ тілінде басылған кітаптар көрсеткіштері // Құрастырғандар: Дулатова Г., Ишанбаева С. – Алматы, «Мектеп» баспасы, ЖАҚ, 2003. 8-б.
3. Нұрсұлтан Назарбаев. *Қазақ мемлекеттілігі 1465 жылдан басталады.* // Қазақ үні. № 42. 28 қазан, 2014 ж.
4. Назарбаев Н. *Тарих толқынында*. – Алматы, Атамұра, 1999. – 296 б.